

طرح پای ترو، شی

- عنوان قراردادی: آشنایی با مفاهیم قانون اساسی
عنوان و نام پدیدآور: آشنایی با مفاهیم قانون اساسی؛ تحلیل برخی کلیدواژگان قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران/ نویسندگان: حسین آئینه نگینی، حسین امینی پزوه، مهدی نورایی، حامد نیکونهاد؛ ناظر علمی: حامد نیکونهاد.
- مشخصات نشر: تهران: شورای نگهبان، پژوهشکده شورای نگهبان، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری: ۴۰۸ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۳۷۸-۴۳-۳
- وضعیت فهرست نویسی: فیفا
موضوع: حقوق اساسی -- ایران Constitutional law -- Iran
Constitutions -- Iran
- شاسه افزوده: شورای نگهبان. پژوهشکده شورای نگهبان نیکونهاد، حامد، ۱۳۶۴ - ناظر، نورایی، مهدی، ۱۳۶۵ امینی پزوه، حسین، ۱۳۶۷
- رده‌بندی کنگره: KMH۲۰۶۴/۵۱۳۶۸
رده‌بندی دیویی: ۳۴۲/۵۵۰۲۳
شماره کتابشناسی ملی: ۵۷۳۶۱۷۹

پڑھیں گورای گنجان

آشنایے با مفاهیم قانون اساسے؛

تحلیل برخے کلیدواژگان قانون اساسے جمهوری اسلامے ایران

جمعه از نویسندگان

آشنایه با مفاهیم قانون اساسی؛ تحلیل برخی کلیدواژگان قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

نویسندگان:

دکتر حسین آتیه‌نگینی، حسین امینی نژاد، مهدی نوایی، دکتر حامد نیکونهاد

ناظر علمی: دکتر حامد نیکونهاد

• ناشر: انتشارات پژوهشکده شورای نگهبان • نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۸
• شمارگان: ۵۰۰ نسخه • بها: ۵۶۰۰۰ تومان • شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۳۷۸-۴۳-۳

همه حقوق برای انتشارات پژوهشکده شورای نگهبان محفوظ است.
نشر و تکثیر تمام یا بخشی از اثر به هر شکل،
بدون کسب اجازه کتبی از انتشارات پژوهشکده شورای نگهبان ممنوع است.

تهران، خیابان شهید سپهبد قرنی، کوچه شهید دهقانی‌نیا، پلاک ۱۲

صندوق پستی: ۱۳۱۴۵-۱۴۶۳

تلفن: ۰۲۱-۸۸۳۲۵۰۴۵ نمایر: ۰۲۱-۸۸۳۲۵۰۸۰

www.shora-rc.ir

nashr@shora-rc.ir

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱۱
درآمد.....	۱۳

حق..... ۲۳

حسین امینی پُزوه

مقدمه.....	۲۵
۱- حق و حقوق در معنای استحقاق.....	۳۳
۱-۱. حقوق به اعتبار ویژگی‌های حق‌ها.....	۳۴
۲-۱. حقوق به اعتبار حاملان حق‌ها.....	۵۷
۲- حق و حقوق در سایر معانی.....	۹۸
۱-۲. حق در مقابل باطل.....	۹۹
۲-۲. حق به معنای صلاحیت.....	۱۰۴
جمع‌بندی نهایی.....	۱۰۶
فهرست منابع.....	۱۱۱

قانون..... ۱۲۳

دکتر حسین آئینه‌نگینی

مقدمه.....	۱۲۵
مفهوم‌شناسی.....	۱۲۶
۱- مفهوم قانون در اصول قانون اساسی.....	۱۲۸
۲- قانون به معنای قانون عادی.....	۱۲۹

- ۳- قانون به معنای احکام شریعت اسلام ۱۳۵
- ۴- قانون به معنای عام (همه هنجارهای حقوقی) ۱۳۶
- ۵- قانون به مثابه قانون اساسی ۱۴۰
- ۶- شمول کلیدواژه «قانون» بر قانون اساسی و عادی ۱۴۰
- جمع‌بندی نهایی ۱۴۱
- فهرست منابع ۱۴۲

مقررات ۱۴۵

دکتر حسین آئینه‌نگینی

- مقدمه ۱۴۷
- ۱- مقررات به معنای هنجارهای الزام‌آور و خارج از شمول قانون مصوب مجلس ۱۴۹
- ۲- مقررات به معنای مصوبات شوراهای محلی ۱۵۲
- ۳- مقررات به معنای مصوبات قوه مجریه ۱۵۴
- ۳-۱. مقررات، دربردارنده مصوبات برخی از ارکان قوه مجریه ۱۵۴
- ۳-۲. مقررات در مفهوم مصوبات قوه مجریه فارغ از مرجع و مقام واضح ۱۵۵
- ۴- مقررات در مفهومی برابر با قانون عادی ۱۵۶
- ۵- مقررات به عنوان صورت جمع واژه مقررره ۱۶۰
- ۶- مقررات به معنای احکام شرع ۱۶۱
- فهرست منابع ۱۶۳

نظارت ۱۶۵

دکتر حسین آئینه‌نگینی

- مقدمه ۱۶۷
- ۱- چارچوب نظری ۱۶۸
- ۱-۱. نظارت در لغت و اصطلاح ۱۶۹

- ۱-۲. انواع نظارت ۱۷۱
- ۲- کلیدواژه نظارت در اصول قانون اساسی ۱۸۱
- ۱-۲. نظارت در اصول ۹۹ و ۱۱۸ ۱۸۲
- ۲-۲. نظارت در اصول ۱۰۰ و ۱۰۱ ۱۹۰
- ۳-۲. نظارت در اصل ۱۱۰ ۱۹۵
- ۴-۲. نظارت در اصل ۱۳۴ ۱۹۸
- ۵-۲. نظارت در اصل ۱۵۶ ۲۰۳
- ۶-۲. نظارت در اصل ۱۷۵ ۲۰۹
- ۷-۲. اصطلاح «زیر نظر» و نسبت آن با مفهوم «نظارت» در قانون اساسی ۲۱۱
- جمع‌بندی نهایی ۲۱۴
- فهرست منابع ۲۱۶

دولت ۲۲۱

مهدی نورایی

- مقدمه ۲۲۳
- ۱- دولت در لغت ۲۲۴
- ۲- مفهوم دولت در حقوق عمومی ۲۲۵
- ۳- مفهوم دولت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۲۲۷
- ۱-۳. دولت به مفهوم کشور یا ملت ۲۲۸
- ۲-۳. دولت به معنای حکومت یا طبقه حاکم ۲۳۴
- ۳-۳. دولت به مفهوم خاص یکی از قوای سه گانه ۲۹۴
- ۴-۳. دولت به معنای هیئت وزیران یا کابینه ۳۱۳
- جمع‌بندی نهایی ۳۲۱
- فهرست منابع ۳۲۴

موازین اسلامی..... ۳۳۱

حسین امینی پُزوه

- مقدمه ۳۳۳
- ۱- موازین اسلامی در ادبیات فقهی و حقوقی پیش از تدوین قانون اساسی ۳۳۶
- ۲- موازین اسلامی در مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی (۱۳۵۸) ۳۳۷
- ۳- موازین اسلامی از منظر مفسر رسمی قانون اساسی (شورای نگهبان) ۳۳۹
- ۱-۳. موازین اسلامی در نظرات تفسیری شورای نگهبان ۳۳۹
- ۲-۳. موازین اسلامی در سایر نظرات شورای نگهبان ۳۴۲
- ۴- موازین اسلامی از منظر مفسرین حقوقی (دکترین) ۳۵۰
- ۱-۴. نسبت موازین اسلامی با دیگر هنجارهای دینی در قانون اساسی ۳۵۱
- ۲-۴. محتوای موازین اسلامی از جنبه‌های مختلف ۳۵۳
- جمع‌بندی نهایی ۳۵۶
- فهرست منابع ۳۶۱

امت..... ۳۶۹

دکتر حامد نیکونهاد

- مقدمه ۳۷۱
- ۱- امت در اندیشه اسلامی ۳۷۴
- ۱-۱. امت در لغت ۳۷۴
- ۲-۱. امت در قرآن ۳۷۵
- ۳-۱. امت در احادیث و روایات ۳۷۸
- ۴-۱. امت از دیدگاه اندیشمندان اسلامی ۳۸۲
- ۵-۱. عناصر تشکیل‌دهنده امت ۳۸۸
- ۶-۱. طیف جمعیتی امت ۳۸۹
- ۲- مفهوم و طیف امت در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران ۳۹۳

۹	۳۹۳.....	۱-۲. امت در اندیشه قانون‌گذار اساسی
	۳۹۶.....	۲-۲. امت در مقدمه قانون اساسی
	۳۹۸.....	۳-۲. امت در اصول قانون اساسی
	۴۰۰.....	جمع‌بندی نهایی
	۴۰۳.....	فهرست منابع

پیشگفتار

اهمیت و جایگاه شورای نگهبان بر کسی پوشیده نیست و بیان تأکیدات مصرح در قانون اساسی، بیانات امام خمینی(ره) و مقام معظم رهبری(مد ظله العالی) در خصوص اهمیت و جایگاه این نهاد در این مجال اندک نمی‌گنجد.

پژوهشکده شورای نگهبان به‌عنوان بازوی مشورتی حقوقی شورای نگهبان، علاوه بر ارائه نظرات مشورتی به شورای نگهبان در خصوص انطباق مصوبات مجلس شورای اسلامی و اساسنامه‌های مصوب دولت با قانون اساسی، به مطالعات نظری، راهبردی و کاربردی در خصوص موضوعات مختلف حقوق اساسی می‌پردازد. این پژوهشکده که از سال ۱۳۷۶ با عنوان «مرکز تحقیقات شورای نگهبان» تأسیس شد، در این مسیر با استفاده از نیروهای جوان و مستعد دانشگاهی و حوزوی، موضوعات مختلف مورد نیاز جامعه علمی و مرتبط با صلاحیت‌های شورای نگهبان و همچنین نیازهای پژوهشی شورای نگهبان را شناسایی کرده و به‌ترتیب اولویت در دستور کار قرار داد که ثمرات آن در قالب مقالات علمی-پژوهشی، گزارش‌های پژوهشی، گزارش‌های کارشناسی و کتاب‌های مختلف ارائه شده است.

کتاب حاضر نیز یکی از ثمرات فعالیت‌های علمی پژوهشکده شورای نگهبان است که اکنون در دسترس جامعه علمی قرار می‌گیرد. شایسته است که در اینجا از همه پژوهشگرانی که تألیف مقالات این مجموعه را بر عهده داشتند، صمیمانه تشکر کرده و از خداوند مَنان برای آنها توفیق روزافزون طلب کنیم. به‌یقین اگر همکاری نامبردگان و همچنین کوشش عوامل اجرایی از جمله مسئول انتشارات، ویراستار، صفحه‌آرا و همه

عزیزانی که در آماده‌سازی این کتاب سهم داشتند نبود، امروز شاهد به ثمر نشستن این تلاش علمی نبودیم.

در انتها با عنایت به مصون نبودن محصولات بشری از جمله این تلاش علمی از خطا و اشکال، از همه صاحب‌نظران و اندیشمندان می‌خواهیم از ارائه نظرات صائب خویش در راستای ارتقای کیفیت این اثر و سایر فعالیت‌های پژوهشکده دریغ نورزند.

و من الله التوفیق و علیه التکلان

پژوهشکده شورای نگهبان

تابستان ۱۳۹۸

درآمد

واکاوای کلیدواژگان قانون اساسی و بازشناسی آنها، گذرگاهی مهم و گریزناپذیر برای شناخت مطلوب منظومه حقوق اساسی در هر نظام سیاسی است. میزان اهمیت شناخت این واژگان به طرز وثیق و معناداری با لزوم شناخت دقیق قانون اساسی پیوند دارد. اگر قانون اساسی به مثابه قلب حقوق اساسی، آن سند فرادستی و بنیادین حقوقی و سیاسی است که منشأ صلاحیت‌های زمامداران است و دربردارنده ارزش‌های پذیرفته‌شده جامعه و حاوی حقوق و آزادی‌های مردم و تنظیم‌کننده روابط میان نهادهای حاکمیتی با یکدیگر و با شهروندان است، یافتن درک صحیحی از واژگان تخصصی به‌کاررفته در آن، نسبت مستقیمی با مبنا بودن این سند برای مناسبات سیاسی و اجتماعی دارد.

به هر حال قانون اساسی در قالب سندی مکتوب و مدون درمی‌آید و نویسندگان قانون اساسی ناگزیر برای انتقال معنای مورد نظر خود از واژگان و اصطلاحاتی بهره می‌گیرند. روشن است که تدوین‌کنندگان قانون اساسی بیرون از فضای عینی جامعه و خالی‌الذهن، انتخاب واژه یا وضع قاعده نمی‌کند. قانون اساسی بر اساس تلقی و برداشت نویسندگان آن از واژه‌ها و عبارات نوشته می‌شود و حتی گاه خود نویسندگان توجه کافی به درون‌مایه و اقتضائات و لوازم منطقی لغات و اصطلاحاتی که به کار می‌برند ندارند. به علاوه بسیاری از واژگان و اصطلاحاتی که برگزیده می‌شوند دارای سابقه و کاربرد در پهنه فرهنگ حقوقی و سیاسی جامعه هستند. این کلمات گاه بدون دخل و تصرف در معنا یا مصداق و گاه با تلقی جدیدی وارد ادبیات قانون اساسی می‌شوند.

نکته مهم آنکه همین واژگان و معنای مستفاد از آنها، مبنای توزیع صلاحیت‌ها در نظم حقوق اساسی و شناسایی حق‌ها و تکلیف‌ها قرار می‌گیرند و اختلاف دیدگاه در مورد معنا و مفهوم هر یک از آنها تأثیر جدی بر دایره شمول احکام مقرر در قانون اساسی دارد. اختلاف نظر در مفهوم و مفاد این سند مکتوب و از جمله در مورد برخی واژگان آن نه تنها کاملاً محتمل است، بلکه

تجربه نظام‌های سیاسی گوناگون به‌خوبی دلالت بر این حقیقت دارد. در حقیقت از تبعات جنبش دستورگرایی^(۱) که در پی گنجاندن صلاحیت زمامداران در چارچوب سندی مکتوب و مدون بود، اختلاف در تفسیر مفاهیم و کلمات موجود در این سند است. در جنبش دستورگرایی یا قانون اساسی خواهی، مردم و جنبش‌های آزادی‌خواهانه به دنبال ایجاد امنیت حقوقی و وضعیتی مستقر در رابطه میان حکومت‌کنندگان و حکومت‌شوندگان بودند. در این راستا، آنان وجود سندی نوشته، مدون و قابل استناد که حدود و ثغور رابطه سیاسی میان مردم و دولت، و حقوق شهروندان را به‌صورت روشن انعکاس دهد ضروری یافتند.^(۲) از این رو دانستن اینکه هر یک از واژه‌های به‌کاررفته در اصول قانون اساسی، چه بار معنایی دارد و چه مصادیقی را شامل می‌شود بسیار مهم است.

در میان انبوه کلمات موجود در قانون اساسی، واژگان تخصصی «پرکاربرد» و واژگان تخصصی «چندمعنا» بیشتر جلب توجه می‌کنند. واژگان پرکاربردی مانند «قانون» و «مقررات» در همه موارد معنای واحدی را افاده نمی‌کنند و یا واژگانی چندمعنا همچون «امت» و «نظارت»، در همه موارد و کاربردها بر مصادیق واحدی منطبق نیستند. لذا در کنار اهمیتی که شناسایی واژگان تخصصی به‌کاررفته در قانون اساسی به‌طور کلی دارند، این شناسایی در مورد واژگان چندمعنا اهمیتی مضاعف دارد. توضیح آنکه برخی واژگان استفاده‌شده در اصول قانون اساسی دارای معانی متعدد بوده و به عبارت دیگر واژگان با اشتراک لفظی در اصول قانون اساسی وجود دارند. به دیگر سخن، قانون اساسی برای اشاره به معانی متعدد از واژه یکسانی بهره برده است. برگزیدن هر یک از معانی برای انتساب به یک واژه و کنار نهادن سایر معانی و دلالت‌ها، می‌تواند موجب اختلاف در تفسیر اصول قانون اساسی شود و معانی مختلفی به اصول قانون اساسی بخشد و حتی صلاحیت مراجع و مقامات را تحت تأثیر

1. constitutionalism

۲. برای مطالعه درباره جنبش‌های دستورگرایی نک: قاضی شریعت‌پناهی. ابوالفضل. قانون اساسی: سیر مفهوم و منطوق از دید تطبیقی. در گفتارهایی در حقوق عمومی. دادگستر: ۱۳۷۵، صص ۹۰-۷۵.

قرار دهد. مثال روشن در این مورد واژه «دولت» است. در برخی موارد نیز دایره شمول الفاظ و مصادیق آنها دارای توسعه و ضیق است. یعنی اگرچه لفظ به‌کاررفته در موارد متعدد حاکی از یک معنا است و نه چند معنای متفاوت، اما مصادیق مشمول آن واژه در کاربردهای متنوع متفاوت هستند. اصطلاح «مقررات» را در این راستا می‌توان ذکر نمود. به‌علاوه در برخی موارد قانون اساسی برای افاده معانی مشابه از الفاظ متفاوت و گاه مبهم بهره گرفته است. نویسندگان قانون اساسی برای اشاره به هنجارهای اسلامی، در همه موارد از عبارت یکسانی استفاده نکرده است. برای اشاره به این هنجارها از اصطلاحات متنوعی همچون «موازین اسلامی»، «احکام اسلام»، «ضوابط اسلام»، «مقررات اسلامی»، «موازین شرع»، «حریم اسلام»، «موازین فقهی»، «اصول و احکام مذهب رسمی کشور»، «قوانین اسلام»، «مبانی اسلام» و «معیارهای اسلام» استفاده شده که در همه موارد معنای واحدی را نمی‌رسانند.

به‌یقین یافتن مفهوم مناسب برای هر کدام از این واژگان در اصول قانون اساسی، ضرورتی بس مهم برای نهادهای مرتبط با قانون اساسی به‌ویژه شورای نگهبان به‌عنوان مفسر رسمی قانون اساسی (اصل ۹۸ قانون اساسی) است؛ چراکه ترجیح هر یک از مفاهیم یک کلیدواژه بر سایر برداشت‌های محمل در اصول قانون اساسی می‌تواند در شمول مصادیق، مخاطبان و حتی در مفاد و محتوای اصل، تأثیر شگرف و معناداری داشته باشد. تبیین معنای الفاظی که در اصول متعدد قانون اساسی به‌صورت مشترک لفظی و یا مبهم به کار رفته‌اند و گاه معنای حقیقی آنها در هر یک از اصول قانون اساسی محل مناقشه قرار می‌گیرد، می‌تواند راهگشای بسیاری از مسائل موجود در تفسیر قانون اساسی باشد. افزون بر این، توجه به رویکرد خاص تفسیری شورای نگهبان که در آن توجه به مفاهیم الفاظ مندرج در قانون اساسی اهمیت خاصی دارد^(۱) و

۱. به‌عنوان نمونه نک: نیکونهاد، حامد؛ اصغری شاورستانی، محمدرضا؛ آیینہ نگینی، حسین. «رویکرد تفسیری شورای نگهبان به قانون اساسی در دوره نخست فعالیت»، دانش حقوق عمومی، سال پنجم، شماره ۱۴، (تابستان ۱۳۹۵) صص ۲۳ تا ۴۶.

همچنین دقت در استفساریه‌های نهادها و مراجع مختلف که در بسیاری از موارد بر معنای واژه خاصی از قانون اساسی تمرکز می‌یابد،^(۱) لزوم توجه ویژه به موضوع این طرح پژوهشی را اثبات می‌نماید. از سوی دیگر تولید ادبیات متقن به‌عنوان زمینه‌ساز تفسیر واقع‌بینانه و در عین حال ضابطه‌مند از قانون اساسی، به‌مثابه یکی از رسالت‌های پژوهشی پژوهشکده شورای نگهبان مبنای توجیهی این طرح بوده است.

در این راستا طرح پژوهشی حاضر به‌منظور تبیین برخی از مهم‌ترین کلیدواژه‌های چندمعنا در منظومه حقوق اساسی ایران (هفت کلیدواژه «امت»، «موازین اسلامی»، «قانون»، «مقررات»، «حق»، «دولت» و «نظارت») و با توجه ویژه به آرای تفسیری شورای نگهبان و اظهار نظرهای این شورا در بررسی مصوبات مجلس شورای اسلامی و سایر نظرات ارائه شده است.

ویژگی‌ها و امتیازات طرح

علاوه بر نکات مشروح فوق، مهم‌ترین ویژگی‌هایی که این اثر را برجسته و متمایز می‌کند بدین قرار است:

۱- نگاه کل‌نگر به قانون اساسی به‌عنوان یک مجموعه منسجم

در واکاوی کلیدواژگان چندمعنا تلاش بر این بوده تا با نگاهی مجموعی به محتوای قانون اساسی و پرهیز از نگاه تک‌بعدی، معنای موجه هر کلیدواژه در هر یک از اصول قانون اساسی ارائه شود. بنابراین معانی و مصادیق ارائه‌شده برای هر یک از کلیدواژگان، حاصل تتبع و تعمق در مجموعه احکام قانون اساسی است. در این راستا تلاش شده به نظام ارزشی زیربنای نظم حقوق اساسی جمهوری اسلامی و عناصر بنیادین این نظام توجه و تکیه شود. مراد از عناصر بنیادین، آن دست مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی است که بن‌مایه‌های اصلی

۱. به‌عنوان نمونه نک به نظر تفسیری شماره ۱۵۷۰-/۱۹ مورخ ۱۳۵۹/۱۲/۲۱ در خصوص اصل ۱۲۸ و نظر تفسیری شماره ۲۱۰۱ تاریخ ۱۳۷۱/۶/۱۵ در مورد اصل ۱۳۸ و نظر تفسیری شماره ۴۲۹/۲ مورخ ۱۳۵۹/۱۰/۸ راجع به اصل ۱۴۱.

نظام حقوق اساسی را نمایش می‌دهند به‌نحوی که بدون فهم و توجه به آنها نمی‌توان از آن نظام حقوق اساسی سخن گفت؛ آن دسته از ارزش‌ها و هنجارها که به طرز وثیقی در تار و پود نظام حقوق اساسی ریشه دوانده و در جای‌جای منظومه حقوق اساسی متبلور گشته است؛ مؤلفه‌هایی که ساختار و ابعاد حقوق اساسی از آنها تغذیه می‌کند و بر مبنای آنها استوار است؛ عناصری مانند مکتبی و مردمی بودن نظام سیاسی.

افزون بر این، در بازشناسی کلیدواژگان به مقدمه قانون اساسی نیز توجه ویژه‌ای شده است. البته برخی از صاحب‌نظران برای مقدمه قانون اساسی، تنها ارزش سیاسی و تاریخی قائل شده و آن را دارای ارزش حقوقی، همچون متن قانون اساسی، ندانسته و آن را تنها زمینه‌ساز اصول مندرج در قانون اساسی می‌یابند.^(۱) اما مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی با تبیین شاخص‌های بنیادین نظام سیاسی نوین و ارائه گفتمانی نو از مفاهیم متعدد سیاسی، ترسیم‌کننده نمای کلی نظام حقوق اساسی جمهوری اسلامی است. از این رو منبع شایسته‌ای برای شناسایی اهداف مدنظر قانون‌گذار اساسی بوده و افزون بر آن می‌تواند یاری‌گر مفسر برای نیل به برداشت مطلوب از منظومه قانون اساسی و همچنین روشنگر کلیدواژگان مندرج در قانون اساسی باشد.^(۲) به‌علاوه مقدمه قانون اساسی^(۳) به همراه متن اصول قانون اساسی در همه‌پرسی قانون اساسی در آذرماه ۱۳۵۸ به رأی مردم نهاده شد و مجموعه مقدمه و

۱. هاشمی، سید محمد، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصول و مبانی کلی نظام، تهران: میزان، چاپ پنجم: ۱۳۸۲، ص ۶۸.

۲. نک: کعبی، عباس و اصغری شورشانی، محمدرضا و اصل زعیم، امیرحسین، «نقش مقدمه قانون اساسی در تفسیر اصول و شناخت اهداف و رسالت‌های قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» فصلنامه دانش حقوق عمومی، سال سوم، زمستان ۱۳۹۳، شماره ۱۰، صص ۱-۱۹.

۳. البته در مورد شأن و اعتبار مقدمه قانون اساسی و اینکه آیا جزء متن قانون اساسی محسوب می‌شود یا خیر، اختلاف‌نظرهایی در مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی به چشم می‌خورد. رک: اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی، صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تهران: چاپخانه مجلس شورای اسلامی، چاپ اول: ۱۳۶۴، جلسه ۶۷، ج ۳: ص ۱۸۷۶.

اصول به تأیید مردم و سپس رهبر انقلاب حضرت امام خمینی رضوان الله علیه رسید^(۱) و نهایتاً در روزنامه رسمی نیز منتشر شد.^(۲)

۲- توجه به پیشینه طرح کلیدواژگان اساسی در نظام حقوقی ایران

در حالی که برخی واژگان همچون «امت»، از ابتکارات قانون اساسی جمهوری اسلامی است که سابقه‌ای در ادبیات حقوقی ایران نداشته است، بسیاری از واژگان تخصصی به‌کاررفته در قانون اساسی در ادبیات حقوقی ایران دارای سابقه هستند. به‌عنوان نمونه، «قانون» و «مقررات» در این شمارند. یافتن معنایی که با دقت حقوقی همراه باشد در گرو بررسی پیشینه ورود واژه به ادبیات حقوقی است. در این طرح پژوهشی تلاش شده که به این بعد مهم نیز توجه شود. البته حسب مورد، به پیشینه واژگان در ادبیات تخصصی مربوط در حوزه فقه یا کلام نیز پرداخته شده است.

۳- تتبع در اندیشه تدوین‌کنندگان اساسی

در حقوق اساسی، قانون‌گذار اساسی آن قوه‌ای است که در حالات خاص و استثنایی (مانند استعمارزدایی، انقلاب و یا تشکیل دولت جدید) در یک کشور ظاهر می‌شود و به نمایندگی از مردم، دست به تصویب اساسی‌ترین قواعدی می‌زند که مناسبات سیاسی حاکمان و شهروندان را شکل می‌دهد.^(۳) این قوه در جمهوری اسلامی، سه رکنی بوده و عبارت از مجلس بررسی نهایی قانون اساسی (۱۳۵۸) به‌عنوان تهیه و تدوین‌کننده قانون اساسی، همه‌پرسی عمومی و تأیید ولی‌فقیه به‌منظور اعتبار مصوبات مجلس یادشده بود. نظر به تأیید قانون اساسی مصوب مجلس یادشده از سوی مردم و رهبر در سال ۱۳۵۸، با مسامحه از مجلس یادشده با عنوان قانون‌گذار اساسی یاد می‌شود.

۱. موسوی خمینی، سید روح‌الله، صحیفه امام، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ پنجم؛ ۱۳۸۹، ج ۱۱: ص ۱۰۳.

۲. نک: روزنامه رسمی شماره ۱۰۱۷۰ مورخ ۱۳۵۸/۱۱/۱

۳. قاضی شریعت‌پناهی، سید ابوالفضل، بایسته‌های حقوق اساسی، تهران: میزان، چاپ پانزدهم؛ ۱۳۸۳، ص ۴۸.

البته مذاکرات شورای بازنگری قانون اساسی (۱۳۶۸) نیز اهمیت قابل ملاحظه‌ای دارد که حسب مورد به این سند نیز مراجعه شده است.

صورت مشروح مذاکرات نهاد بررسی و تدوین‌کننده قوانین از جمله اسناد و منابع مهم حقوقی است که اغلب در تحقیقات و پژوهش‌های علمی و مجامع دانشگاهی به آن بی‌مهری و از آن غفلت شده است؛ تا آنجا که چه‌بسا برخی گمان می‌کنند این دست منابع، فاقد ارزش به‌عنوان منابع معتبر حقوقی بوده و تنها در شمار منابع تاریخ حقوق قرار دارند. در این میان، مشروح مذاکرات مجلس بررسی و تصویب قانون اساسی از ارزش و اهمیتی دوچندان برخوردار است؛ زیرا قانون اساسی در نظام‌های سیاسی امروزی، عالی‌ترین سند معتبر و الزام‌آور حقوقی محسوب می‌شود که از یک‌سو به تصویب ملت رسیده و از سوی دیگر در بردارنده مهم‌ترین ارزش‌های مردمی، شاخص‌های حکمرانی و بنیادی‌ترین ضوابط مدیریت کلان جامعه، تعیین حدود اختیارات و صلاحیت مقامات و نهادهای مختلف حاکمیت و تشریح و تبیین حقوق ملت است. از این رو به نظر می‌رسد تحلیل نظام قانون اساسی بدون مراجعه به مذاکرات واضعان آن، اگر غیرممکن نباشد چندان مطلوب نیست.^(۱) از جمله فواید مطالعه و بررسی تحلیلی مشروح مذاکرات تدوین قانون اساسی، می‌توان از آشنایی با تاریخ حقوق اساسی و آگاهی از اهداف و انگیزه نویسندگان قانون اساسی نام برد. افزون بر این، این اسناد منبع موجهی برای فهم و تفسیر اصول قانون اساسی هستند.

نظر به مراتب فوق، حسب مورد و در موارد ضروری در صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی و شورای بازنگری قانون اساسی نیز غور و تفحص شده تا مفهوم روشن‌تری برای هر یک از کلیدواژگان قانون اساسی به دست آید.

۱. حتی چنانچه به تفسیرهای متن‌گرا از قانون اساسی نیز قائل و پایبند نباشیم، نقطه عزیمت مفسر در سایر مکاتب تفسیری نیز، متن مورد تفسیر و دیدگاه واضعان پیرامون آن است. به‌هرحال، مفسر نیاز به فهم متن دارد و بی‌تردید آگاهی از نظرهای واضع، در مسیر فهم روشن متن مورد تفسیر تأثیر شایانی دارد. از همین رو است که مذاکرات مجالس قانون‌گذاری اعم از قانون‌گذار اساسی و عادی تدوین و منتشر می‌شود.

۴- تتبع در آرا و نظرات شورای نگهبان

اهمیت انعکاس رویکرد و دیدگاه شورای نگهبان بر پژوهشگران حوزه حقوق عمومی روشن است. مفسر رسمی، متن صامت قانون اساسی را به سخن می‌آورد و با ارائه تفسیر لازم‌الاتباع از اصول قانون اساسی، علاوه بر گره‌گشایی از اختلافات عملی در راه اجرای قانون اساسی می‌تواند نقش تحول درونی نظام حقوق اساسی را بدون نیاز به بازنگری در آن ایفا کند. اما در کنار این موارد، با توجه به تأثیر انکارناپذیر نظرات تفسیری (موضوع اصل ۹۸ قانون اساسی) و غیرتفسیری^(۱) شورای نگهبان در مورد قانون اساسی بر کلیت نظام حقوق اساسی، ناگزیر لازم است این نظرات به بحث گذاشته شود. نقش شورای نگهبان به‌عنوان پاسدار تقنینی قانون اساسی، چه در بعد تفسیر قانون اساسی و چه در بعد تطبیق مصوبات مجلس با قانون اساسی، و افزون بر آن تأثیر تصمیمات و اقدامات این نهاد بر شکل‌گیری رویه‌های اساسی^(۲)، لزوم و اهمیت بررسی نظرات این نهاد را دوچندان می‌کند.

۵- انعکاس رویه‌های اساسی

بررسی و ارزیابی قوانین و مقررات و رویه اساسی (نحوه عملکرد ارکان نظام حقوق اساسی در طول زمان) شکل‌گرفته در تاریخ جمهوری اسلامی نیز حائز اهمیت است. رویه‌های اساسی که می‌توانند به تدریج به عرف‌های اساسی و لازم‌الاجرا در منظومه نظام حقوقی تبدیل شوند، از رهگذر اعمال صلاحیت نهادها و مراجع و مقامات مختلف حکومتی پدید می‌آیند. توضیح آنکه هنگامی که مقام و مرجعی صالح در صدد ایفای وظایف خویش مقرر در قانون اساسی

۱. مراد از نظرات غیرتفسیری، اظهار نظرهای مشورتی شورا (نظراتی که نصاب لازم تفسیر را کسب نمی‌کنند) و به‌علاوه نظرهای موضوع اصل ۹۴ قانون اساسی در مورد مصوبات مجلس شورای اسلامی و نظرات موضوع ذیل اصل ۸۵ در مورد اساسنامه‌های دولتی و افزون بر اینها نظرات فقهای شورای نگهبان موضوع ذیل اصل ۴ قانون اساسی است.

۲. برای مشاهده این تأثیر شورای نگهبان به‌عنوان نمونه نک: نیکونهاد، حامد و دیگران، تحلیل وقایع روز از دیدگاه حقوق عمومی، تهران: پژوهشکده شورای نگهبان، چاپ اول: ۱۳۹۳